

mám manipulativního ovlivňování (reklama), k cenzuře, k institucionálními zvaným restrikcím (index katolické církve), k ovlivňování neformálnímu (od recenzí až ke kavárenským debatám) atd. Třetí činitel sociální podmíněnosti úspěchu je spojen s technologickými změnami a s jejich ekonomickými a sociálními důsledky. Za základní teoretickou práci v této souvislosti považuje Lowenthal, pokud jde o oblast umění, stat M. Horkheimera *Art and Mass Culture*¹³. Poměrně málo je známo o kumulativních účincích technologických změn co do jednotlivých masových sdělovacích prostředků: Čtou lidé více knih, protože vidí více filmů a poslouchají více rozhlasových pořadů, anebo je tomu naopak? Jestliže víme mnoho o klinických defektech při čtení, je tomu zcela jinak pokud jde o intelektuální čtenářskou selektivitu.

Pokud jde o úkoly, které musí řešit sociologie literatury, leží podle Lowenthala ve čtyřech oblastech analýzy, ohraničujících čtyři terény výzkumu:

Za prvé je nezbytné zkoumat funkční obsah jednotlivých děl na základě kvalitativní a kvantitativní inventarizace obsahu, vzniklé komparativními studiemi. Vědecké studium je tu ve zřejmém nepoměru k běžně přejímaným spekulacím. Je např. pravda, že hlavní funkci masové literatury je uspokojovat unikové tendence lidí, kteří trpí frustrací, když funkční obsah dnešního románu je spíše informativní než unikový?

Druhou oblastí je výzkum latentního základu a smyslu toho, co autor explicitně formuluje, co vypovídá mimo práh čtenářova vědomého subjektu. „Více či méně vědomě, obvykle méně, je autor manipulátorem, jenž se pokouší vyslat určité zprávy (to get over certain messages), které odrážejí jeho osobnost a osobnostní problémy“¹⁴. Vydestilovat latentní důsledky z jejich formulovaného obsahu je úkol, jehož metodika a technika dosud čeká na prověření.

Do třetí oblasti spadá výzkum kulturního dědictví a zejména komparativní studium, při němž by bylo záhodno srovnávat současné periferní prostředky masové komunikace s „ideologickým a emocionálním obsahem tradiční a účtyhodné literatury“¹⁵, abychom získali hlubší pohled na vývoj čtenářových zálib, potřeb a zájmů a zejména na mechanismy jeho adaptace¹⁶.

Pro sociologickou orientaci československého literárněvědného bádání, potřebnou jako sůl, jsou v knize *Literature, Popular Culture and Society*, stejně jako v jiných Lowenthalových publikacích, celé baterie podnětů, námětů i postřehů metodologické i obsahové povahy. Podle našeho názoru by bylo velmi plodné rozvinout *dialog*, který by

van dané etapě především ohledával terén a tříbil stanoviska a měřítka.

V rámci tohoto dialogu by se mělo především:

a) srovnat různé marxistické a nemarxistické koncepce současné sociologie literatury v zahraničí (bylo by např. svrchované poučné konfrontovat nemarxistu L. Lowenthala, hluboce poučeného Marxovými myšlenkami, s marxistou L. Goldmannem);

b) analyzovat a rozvinout cenné sociologické postřehy v dílech Marxe a Engelse o umění a literatuře (např. Marxův rozbor bulvárnických pařížských románů Eugèna Sue);

c) kriticky navázat na práce G. Lukáče, zejména jeho knihu *Die Theorie des Romans*, a zhodnotit průkopnický přínos sovětské avantgardní vědy dvacátých let (Školovskij, Žirmunskij aj.) k vývoji sociologie literatury;

d) poučit se z prvků domácí pokrokové tradice v této oblasti (B. Václavek, L. Svoboda, K. Teige, bratři Čapkové a další), a tvořivě je rozvíjet.

Tento dialog je chápán jako dlouhodobý program vědecky fundovaného studia, který je třeba postupně zpřesňovat, doplňovat a konkretizovat. Bude tak získána výzbroj mj. i pro zvláště naléhavý a palčivý úkol, který už vstoupil na pořad dne: pro sociologickou analýzu naší současné *masové kultury*.

Lowenthalovy studie jako celek v rámci současné západní sociologie dotvářejí obraz *zvěčnění* moderního světa také v oblasti kultury. Jestliže jsme v ČSSR přes všechny rozdíly nedílnou součástí moderní industriální společnosti, pak je naším úkolem ukázat, do jaké míry platí diagnóza amerického vědce i pro naše poměry.

Bedřich Baumann

Ke knize Piotrowského „Zaměstnání žen a rodina“

Nesmírně závažný fakt trvalé tendence k socializaci člověka vyvolal jasně se projevující rozpor mezi sociálním a přirozeným v člověku; projevuje se v různých rovinách a vyvolává mnoho negativních momentů. Proniká především do jednoho z nejdůležitějších vztahů mezi lidmi — do vztahu mezi mužem a ženou. Toto je zdůrazněno i tím, že žena, která se stále více zapojuje do společenského dění, se také stále více socializuje, čímž se porušují citové vztahy k rodině. Aktuálnost této problematiky, již se věnují sociologové a jiní odborníci, je v současné době zjevná v mnoha státech. Na otázku, je-li zaměstnanost žen skutečně příčinou vznikajícího oddělení mezi mužem a ženou a porušení stability rodiny a citového života dětí, pokusil se odpovědět polský sociolog Piotrowski ve své knize *Zaměstnání žen a rodina*.

Zde autor na základě širokého materiálu svých a jiných existujících průzkumů a sta-

¹³ *Studies in Philosophy and Social Science*, vol. IX. 1941.

¹⁴ L. Lowenthal, op. cit., str. 158.

¹⁵ Tamtéž, str. 159.

¹⁶ Vybírali jsme závažné a podnětné myšlenky především z kap. 5 uvažované knihy, napsané *Literatura a společnost*, op. cit., str. 141–161. Viz pozn. 3.

tistického materiálu ze své země i ze zemí kapitalistických se snaží odpovědět na základní otázku: do jaké míry společenská práce ženy mimo domov se integruje s její rolí v rodině? Dokazuje, že profesionální práce žen se bude i nadále rozvíjet a že práce žen se stává nejen společensky nutnou a uznávanou, ale že není v rozporu s její rolí jako ženy a matky, že se práce stává integrální složkou její role mateřské a rodinné a že tento proces je nutně objektivním důsledkem industrializace společnosti.

Pozastavíme se podrobněji u každé z deseti kapitol této knihy.

V první kapitole autor především ukazuje, jak různorodé názory vyvolala a vyvolává sociální revoluce související se zapojením žen do práce, které vzrůstá v poslední době u vdáných žen a zvláště u žen s dětmi mladšího věku. V socialistické společnosti zvláště v padesátých letech byl tento moment obhajován jako nutný předpoklad emancipace žen; v Polsku byl zdůrazňován nejvíce v údobí šestiletého plánu (r. 1950–56), kdy byla nejvyšší potřeba pracovních sil. Překotné a často formální zapojování žen do pracovního procesu vyvolalo pochopitelně mnoho negativních jevů v rodině. Zároveň vyvolalo různé reakce jak ve společenských institucích, tak i v tisku. Nejvíce se tvrdilo, že prohlubující se krize rodiny a vzrůstající chuligánství souvisí se zaměstnaností žen. Mnozí autoři viděli nápravu jevu ve zvýšení rodinných podpór a návratu žen do domácnosti. Tento typ postoje vyústil v tvrzení, že práce mimo domov není žádoucí pro ženy, které mají děti. Jejich společenská role je vyznačena především jejich funkcí jako ženy a matky. Zároveň vzniklo protikladné stanovisko, že žena musí být v zásadě rovnoprávná s mužem a že je to možné uskutečnit jedině zaměstnáním žen mimo domov. Nejstřízlivější bylo třetí stanovisko: zachování harmonického vývoje obou rolí ženy bez přeceňování kterékoliv z nich. Tyto různorodé názory pochopitelně vyvolaly v různých místech a organizacích různé postoje k ženám. Autor zdůrazňuje, že rozhodující musí být imanentní tendence žen samých a že je proto třeba shromáždit systematické poznatky o práci žen mimo domov a zjistit, v jakých podmínkách vznikla, jaké jsou její příčiny a význam. Přitom klíčovým problémem zaměstnanosti žen je rozbor vdáných zaměstnaných žen, u kterých se jejich specifická role ženy a matky střetává se sociální rolí, kdy žena často stojí na „rozcestí“ — má-li pokračovat ve své kariéře anebo vychovávat děti. Toto všechno bral autor na vědomí při rozboru problematiky zaměstnaných žen, která v důsledku industrializace společnosti a změny společenských vztahů již hluboko zapustila kořeny. Vycházejí z této základní otázky, která také vyvolává nutné i změnu tradiční funkce rodiny, naznačuje autor genezi, rozvoj a zvýšení zaměstnanosti žen.

V další kapitole pojednává autor o formách tohoto rozvoje. Teoreticky rozebírá různá pojetí forem práce a ukazuje, že za zaměstnaného je třeba pokládat každého, kdo

se žije svou vlastní prací. Vychází přitom ze zřetele k věkové skupině a uvádí, že ženy ve zvýšené míře přecházejí ze stavu pomáhajícího člena rodiny do stavu samostatně zaměstnaných. Nejvíce se zvětšil počet žen zaměstnaných mimo zemědělství (v roce 1921 bylo v zemědělství 85 %, v r. 1960 59 %). Mimo zemědělství z každého 1000 žen vzrostl počet zaměstnaných ze 149 v r. 1931 na 308 v roce 1950 a na 400 v roce 1960. Proto hlavní těžiště při zkoumání problematiky zaměstnaných žen v Polsku se přesouvá na zaměstnání mimozemědělského charakteru. V důsledku velkého vzrůstu zaměstnanosti žen vůbec (v roce 1960 každá druhá žena žijící ve městě byla zaměstnaná), v letech 1946/50 vzrostl počet pracujících žen o 145 % a mužů o 110 %, v roce 1950/60 počet pracujících žen o 40 % a mužů o 27 % oproti předválečnému období. Toto je v knize podrobně rozebráno a ukázáno na tabulkách a grafech v porovnání s jinými státy od roku 1921. (Polsko stojí v r. 1955, pokud se týče počtu zaměstnaných žen, mezi socialistickými státy za NDR a ČSSR. V kapitalistických státech počet zaměstnaných žen vzrůstá buď pomalu, nebo někdy se i snižuje, jako ve Francii a Švédsku).

V třetí kapitole autor dokazuje, že zaměstnanost žen mimo zemědělství dostává více profesionální charakter a dokazuje to na procesu jejich kvalifikace. Vzrůst kvalifikace uvádí velmi podrobně na tabulkách a grafech. Přesto, že tradice žen v zaměstnání není tak velká a kvalifikace žen oproti mužům je vcelku nižší, není to s kvalifikací žen tak zlé. V některých oborech, zvláště u mladé generace, je nejen stejná jako mužů, ale dokonce i větší. Z tabulek je patrné, že kvalifikace žen (podle srovnání údajů z roků 1881 a 1923) vzrostla. Počet žen se středněškolským vzděláním je v některých závodech větší než počet mužů. Autor zdůrazňuje, že přitom ženy zastávají i nadále nižší postavení a mají při stejném vzdělání nižší plat než muži. A dále zaujímají málo vedoucích míst (průmyslových ředitelů jsou pouze 2 %, hlavních inženýrů 2 %, starších inženýrů 8 %, ředitelů škol 21 % atd.). V platovém zařazení cca 1500 zl. je 52 % žen a mužů až 91 %. Tím názorně ukazuje na existující diskriminaci žen v zaměstnání. Je to problém, který je aktuální i v ČSSR, což jasně zdůraznila konference o problému kvalifikace žen v Brně. Při rozboru aktivizace zaměstnanosti podle věku je na grafech patrný velmi zajímavý zjev, totiž, že nejvíce klesá zaměstnanost kolem 27–30 let. V tomto období nejaktivnějšího mateřství je zřejmě potřeba brát na ženu zvláštní ohled.

To, jak probíhalo zapojování vdáných žen do zaměstnání během let 1931–1956, autor rozebírá v další kapitole a ilustruje tento fakt na velmi podrobných tabulkách a grafech — jak činí ve všech kapitolách, s ohledem na pracovní obor a podle věku, s ohledem na počet manželství podle roku jejich uzavření a podle věku (v roce 1931 průměrný věk vdavek byl u žen 24,6 let, v roce 1950 23,4 let, v roce 1959 22,5 let; počet manželství

uzavřených v roce 1931 byl 7,9 %, v roce 1950 12,6 %, v roce 1959 9,4 %). Počet vdaných žen vzrostl ze 16 % celkového počtu zaměstnaných žen v roce 1931 na 18 % v roce 1950, a na 30 % v roce 1956. K velmi silnému vzrůstu počtu zaměstnaných vdaných žen došlo v letech 1950–56, v době realizace šestiletého plánu (vdaných zaměstnaných žen bylo více než 400 000, neprovdaných 300 000).

V této kapitole autor zdůrazňuje fakt, že při zapojování žen do zaměstnání bral a bere ohled především na společenskou potřebu a ne na specifickou funkci ženy jako matky a manželky. Přitom je nejvíce zaměstnaných vdaných žen ve věku 25–34 let, 47 %, a pokud jde o počet dětí — nejvíce s 1 dítětem: v roce 1956 35 % s 1 dítětem, se 2 dětmi 20 %, s více 12 %. V roce 1956 75 % zaměstnaných vdaných žen mělo děti v předškolním věku. Autor se podrobně pozastavuje u platů mužů a žen z hlediska počtu dětí a jejich věku. Vycházejí z toho, snaží se hledat příčiny vzrůstu zaměstnanosti vdaných žen. Ukazuje, že ekonomická závislost je velmi důležitá, a to tak, že čím je zařazení muže vyšší, tím méně žen je zaměstnáno, což platí spíše pro ženy mladší než starší (zřejmě moment aktivního mateřství má vliv na tuto skutečnost). Mateřství má také vliv na vzrůst zaměstnanosti žen. Při jednom dítěti odchází do zaměstnání více žen než při dvou dětech, při dvou častěji než při třech atd. (matek nastupujících do zaměstnání s jedním dítětem je 39 %, se čtyřmi dětmi je 22 %). Při všestranném rozboru přichází autor k závěru, že přesto ekonomická potřeba není rozhodující příčinou nástupu vdaných žen do zaměstnání a že ani děti nejsou brzdou zaměstnání, i když výrazně působí věk nejmladšího dítěte, nejvíce do tří let. Působí zde mnoho jiných momentů, kupříkladu malá finanční odměna žen (ženy jsou placeny o 50 % níže než muži), špatné pracovní prostředí, obor, kvalifikace. Jsou to faktory osobní a rodinné.

Na základě všech těchto poznatků přichází autor v další kapitole k závěru, že zaměstnání žen je vlastně novou formou tradiční role ženy v rodině, související se změnou společenských vztahů pod vlivem industrializace. Ukazuje, jak práce doma, která v minulé době tvořila sociální funkci ženy, se přesunula mimo domov a jak se tím rodina, která dříve byla více uzavřenou buňkou společnosti, stává méně institucionální. Zaniká svrchovaná role muže, která vycházela z jeho ekonomické nadvlády, mění se rytmus dne a způsob života a žena ze „strážce domova“ se stává spoluživitelkou. To, že žena se mění v souvislosti se zaměstnáním, není novinkou. To trvá od 19. stol. Ve 20. stol. se změnilo pouze podmínky pro možnosti zaměstnání, a to v důsledku koncentrace průmyslu a potřeby pracovních sil, zanikání možnosti vydělávat doma. Proto je žena více zaměstnána v různých oborech mimo domov. Zkrácení pracovní doby, rozvoj institucí pomáhajících vychovávat děti a konat domácí práce, plánované rodičovství a další pod-

mínky vytvořily předpoklady pro to, aby se práce ženy stala neoddělitelnou složkou pracovního procesu a funkce rodiny se přenesla do roviny rovnoprávných partnerů při vzájemném porozumění a lásce.

Tento komplex změn ukazuje, že poptávkou po práci ženy a rozvojem nových čistě ženských profesí bylo vytvořeno více faktorů stimulujících práci ženy. Zaměstnanost žen za svobodna, touha po nezávislosti, to všechno jsou vážné motivy pro účast na společenské práci.

Další kapitola rozsáhle uvádí motivy, proč ženy nastupují do zaměstnání. Jsou to motivy rodinné a mimorodinné. Při velmi podrobném a komplexním rozboru každého z nich autor uvádí, že v motivech pro zaměstnání na prvním místě stojí motiv rodinný, jde o výdělek pro zvýšení blahobytu rodiny, na druhém místě nezávislost a vlastní příjem, na třetím zájem o práci, a na čtvrtém potřeba styku s lidmi. K faktu, že vdaná žena pracuje především pro rodinu, autor přistupuje dosti filosoficky.

Uvádí, že práce má spíše charakter instrumentální a že normálně se vykonává ne pro bezprostřední satisfakci, ale spíše pro hodnoty, které je možno dosáhnout v důsledku práce. Zde je kromě ekonomického momentu mnoho jiných, jako zdokonalení osobnosti, styk s lidmi, upevnění pozice ženy v rodině atd. Toto všechno pochopitelně vyvolalo u ženy touhu po významnější pozici v rodině, která je také nutná pro výchovu dětí. Američtí sociologové dokázali, že se snižuje pozice ženy v rodině, když ona nepracuje. Práce se stává nutností proto, že při rozkladu tradičního forem rodiny upevňuje a stabilizuje novou formu rodiny, která přechází z patriarchální autoritativní formy v demokratickou. Hlavní funkcí rodiny se stává rozvíjení a krystalizování osobnosti jejích členů. Toto všechno potvrzuje domněnku, že profesionální práce ženy se bude i nadále rozvíjet (2/3 žen pokračuje v práci i po narození dítěte), a že se bude zvyšovat kvalifikace žen; a také to, že *práce je integrální složkou její mateřské a rodinné role.*

Proto je třeba skončit s konzervativními názory ve snaze vrátit ženy do domácnosti. Z ohledu na biopsychologické zvláštnosti ženy je nutné vytvářet lepší podmínky pro její rozvoj a tím i pro rozvoj celé rodiny. Je nutné likvidovat mnoho existujících chyb a snažit se stabilizovat tento progresivní proces.

Z hlediska různorodosti forem modelu rodiny a sporu o nich tato kniha na velkém faktickém materiálu nepopíratelně dokázala nutnost a objektivnost rozvíjející se zaměstnanosti žen, nutnost její integrace a prohlubování. Dokázala nemožnost uskutečnění modelu „dámy“ a nebo „ženy a matky“ vytvářející kouzlo domova. Dokázala spíše nutnost vytváření podmínek pro všestranný rozvoj osobnosti rovnocenných partnerů, ve kterém je práce nutnou a nezbytnou složkou. Dost důležitý je též fakt, na který autor knihy poukázal, bohužel jen obecnou poznámkou bez podrobného a komplexního rozboru, že vyhovující pracovní podmín-